

Михај Н. Радан¹

Западни универзитет у Темишвару²

Филолошки, историјски и теолошки факултет

Миљана-Радмила Радан Ускату

Западни универзитет у Темишвару

Филолошки, историјски и теолошки факултет

УДК 398.322(=163.42)(498)

РЕЛИКТИ ПАГАНСКОГ ПОРЕКЛА У КАРАШЕВСКИМ ВЕРСКИМ ОБРЕДИМА

Добро знана у стручној лингвистичкој и етнографској литератури, карашевска етничка енклава је, услед објективних чинилаца, у прошлом веку, нарочито од њене друге половине наовамо, постепено изгубила знатан број обреда и ритуала, односно да су бројни обичаји скраћени, а неки сасвим ишчезли. Упркос наведеној чињеници, треба истаћи да је карашевска заједница, у поређењу са било којом српском заједницом из Румуније, ипак успела да конзервише бројне обичаје са пратећим ритуалима, обредима и магијско-митским радњама, од којих је многе преузела, те у извесној мери модификовала и прилагодила их духу хришћанске цркве. Дакле, још увек су многи стари обичаји очувани и данас још увек живе у колективном памћењу Карашевака, а бројни су они чије порекло треба тражити у претхришћанској, паганској словенској баштини. У такве обичаје спадају ритуали и обредне радње вршене током Бадњег дана (*Трпи дана*) и Бадње вечери, *славења /славиња* (кућна слава), *комкања* (једна врста паганског причешћа), *намењања за прикајање* (поклањање прилога, дарова ради изласка из жаљења након године дана од смрти покојника), *зaduшница*, *Тодорéша* (Тодоровци), *Фашања* и др. Предмет ове компаративне анализе јесу обреди везани за *Трпи дан*, *славење* и *комкање* са двоструким циљем: 1. да се установе предхришћански елементи у њима (паганско порекло); 2. да се истакну аутохтони, словенски (српски) елементи у њиховој структури и, уколико постоје, елементи преузети из културе других балканских народа (балкански субстрат). Такође, уколико у анализираним обичајима постоје индиције о верској прошлости Карашевака, оне ће бити приказане и формулисани одговарајући закључци.

Кључне речи: Карашевци, паганско и хришћанско у обичајима, Трпи дан / Бадње вече/, славење /кућна слава/, Великдан /Ускрс/, комкање.

¹ mradan54@yahoo.com ; miliana83@yahoo.com

² Рад је настао у оквиру пројекта Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији Истраживање културе и историје Срба у Румунији.

1. Карашевску словенску етничку енклаву, добро и већ одавно познату у стручној литератури, нарочито у оној лингвистичкој и етнолошкој, данас чине седам насеља у југозападном делу румунског Баната – Карашево, Клокотич, Лупак, Равник, Нермиђ, Јабалче, Водник, а у осмом, Тилори /Tirol/, данас живи само неколико десетина Карашевака³. Треба, међутим, истаћи да је до XX века Карашевака било у мањем или већем броју и у другим насељима садашњег румунског Баната (Терегова, Ђурђивац /Giurgiova/, Слатина Тимиш, Докнеча, Калина, Липова), а све до краја Другог светског рата и у појединим насељима српског Баната (Банатски Карловац /Karlsdorf/, Избиште, Николинци, Кутрица и др.). Од тих Карашевака раштрканих по разним банатским насељима свест о свом пореклу данас једино још чувају они из Уљме (види: Радан, 2015: 25-31; Radan, 2000a: 42-47; Цирбус, 1884: 71,73). Г. Цирбус тврди да у званичном попису насеља из 1880. године у Караш-Северинској жупанији пописано је само 1344 Карашевка, што је, без сумње, апсолутно нетачна, погрешна бројка. Главни узрок тако малог броја пописаних Карашевака, Цирбус сасвим исправно сматра да лежи у томе што су они сврставани било у Румуне, било у Србе, а по његовој процени у Јужној Угарској живело је тада укупно 21.500 Бугара (у које сврстава и Карашевке), од којих око 6-7000 хиљада⁴ живело је у горенаведеним седам (осам) карашевских насеља (Цирбус, 1884: 73).

Познато је да су у задњих 150 година изнета контроверзна мишљења у вези са пореклом Карашевака и датумом досељења у јужни Банат. Током времена сматрани су Бугарима, Чесима, Албанцима, Србима, Хрватима, хетерогеном мешавином балканских народа, словенско-румунском мешавином са албанском пенетрацијом, посебном етничком групом или потомцима првих Словена насељених у Дакији (данашњој Румунији)(в. Радан, 2015:81-82). Разлог тако различитих, чак и опречних теорија о пореклу Карашевака треба тражити у архаичним карактеристикама и посебностима ове енклаве како у њиховим говорима, тако и у обичајима, ношњи, вероисповести. Све те чињенице, према нашим истраживањима, иду у прилог теорији да су Карашевци потомци најстаријег словенског слоја у Банату⁵, који су се касније помешали са српским досељеницима из крајева јужно од Дунава (XIV-XV век), а такође и са румунским живљем (Радан, 2015: 268).

Објективна и стручна научна истраживања, утемељена на солидним и непобитним лингвистичким и етнолошким чињеницама, установила су

³ Детаљније о Карашевцима види код: Радан, 2015: 21-82.

⁴ Према нашим подацима, 1880. године у наведених седам карашевских насеља пописано је 7.864 Карашевка (в. Радан, 2015: 21).

⁵ Индиректне доказе о исправности ове теорије представља и чињеница да се у разним написаним и документима током времена Карашевци спомињу и у другим насељима широм Баната, али су они у њима временом асимилирани од стране већинског становништва (о овоме види и код: Радан, 2016: 179-197).

да су Карашевци Срби. Поједина истраживања, међутим, нарочито она из задњих неколико деценија, вршена у складу са потребама хрватске државне политике а занемарујући и игноришући чињенице, заступају хрватско порекло Карашевака⁶.

Дакле, ако имамо у виду аутохтоност предака данашњих Карашевака, тј. велику старину њиховог бивствоња на банатском тлу, као и чињеницу да су веома дуго живели у страном окружењу, скоро потпуно изоловани од своје српске матице, што је узроковало велики конзервативизам овог живља ради очувања свог етничког идентитета, онда је сасвим објашњиво што су Карашевци у својим говорима (види: Petrović, 1935; Поповић, 1955: 45-46; Ивић, 1994: 254-269; Radan, 2000; Радан, 2015; Томић, 2007 и др)⁷ и обичајима (Цирбус, 1885/II, 1885; Живојновић, 1907: 42-67; Радан, 2004; Simu, 1939: 90-130; Birta, 1993; Радан – Ускату, 2012: 91-142; Radan Uscatu, 2014) конзервисали бројне архаичне црте, понеке од њих сачуване само у њих.

2. Упркос чињеници, што је из објективних разлога⁸, почев од прошлог века, нарочито од њене друге половине наоვაмо, карашевска етничка заједница постепено изгубила знатан број обреда и ритуала из својих обичаја, па чак и поједине обичаје у потпуности, ипак се и данас чувају бројни обичаји са пратећим архаичним обредима, ритуалима и митским радњама. Циљ овога рада јесте да се у сачуваним карашевским обичајима разоткрију, опишу и анализирају такви архаични елементи паганског, претхришћанског порекла. Анализирајући етнолошку литературу и грађу којом располажемо, констатовали смо да таквих веома старих елемената има подоста у карашевским обичајима, а у овом раду, због ограниченог простора, приказаћемо само неке од њих.

2.1. *Трпи дан* (Бадњак, Бадњи дан) и *Бóжић*⁹.

Као и код свих Срба, Бадњак (Божих) и крсна слава спадају данас у највеће хришћанске празнике. Међутим, мало је данас познато српским

⁶ Библиографију о томе види код: Радан, 2015: 57-82; Lisac [2003]: 143-147.

⁷ Види: Petrović, 1935; Поповић, 1955: 45-46; Ивић, 1994: 254-269; Radan, 2000; Радан, 2015; Томић, 2007 и др.

⁸ Међу чиниоцима који су допринели таквом стању наводимо: убрзани развој науке и технолошки напредак и, у том контексту, постепено напуштање традиционалних занимања, пораст животног стандарда и подизање нивоа образовања, процес глобализације и масовни одлазак на рад у иностранство после 1990. године.

⁹ *Трпи дан* је термин који се устаљио код Карашевака, мада се још увек, али веома ретко, могу чути и термини *Бадњак* „Бадње вече“ и *Бóжић Бата* /овај последњи је можда резултат утицаја српског или хрватског језика из задњих деценија/ (казивач: Марија Добра – Фрицкошица, Карашево, 79 година).

хришћанима да је порекло ових двају празника претхришћанског, *паганског* порекла, те да оба своје корене вуку из паганског култа предака, за који се сматра да је најстарији међу свим култовима, а који је у античком свету био широко распрострањен и познат, у разним облицима, свим античким народима из Азије, Африке и Европе, дакле и старим Словенима (Драгојловић: 287-288; Чајкановић, II: 106, 172, 291, 345, 473; Велецкаја: 9-10). Међутим, у изучавању архаичних појава, посебно ритуала из обичаја, још увек постоје бројне нејасноће које изазивају контрадикторна тумачења, али, у суштини, те појаве не могу бити негиране или игнорисане и оне представљају остатке из старинске митологије. Другим речима, ти „ритуали, који су створени паганским мишљењем, и даље егзистирају у трансформисаним и преосмишљеним формама“ (Велецкаја: 9) и у хришћанској епохи.

Већина истраживача, од којих спомињемо В. Чајкановића, Р. Грујића, Л. Нидерлеа и Е. Лилека, заступа тезу да је српска слава пореклом из старословенске паганске вере. Наравно, постоје и друге теорије о паганском пореклу Бадњег дана и крсне славе. Тако, В. Скорић сматра да је српска слава римског и паганског порекла, а сличну тезу заступа Ђ. Трухелка (да потиче из христијанизованог култа римских лара), док М. Васић тврди да је она преузета из трачког култа хероја непосредно или грчким посредовањем. (Драгојловић: 294). Овоме треба додати да су се у најстарији култ – култ предака – уткали временом и неки елементи из других архаичних култова (соларни, лунарни, аграрни)(в. Петровић, 2016:187-199).

Међутим, постоје и мишљења према којима хришћански Божић и крсна слава немају никакве везе са паганским обредима, односно са паганским култом мртвих. Тако, на пример, побијајући Чајкановићеву теорију да су главни пагански прасловенски култни дани код Срба замењени крсном славом и Бадњим вечем, Д. Драгојловић у потпуности негира постојање икакве везе хришћанског Божића са култом мртвих. Своју теорију Драгојловић аргументује тврдњом да су Срби примањем хришћанства прихватили једну другачију верзију култа мртвих, ону која је поникла у јеврејском народу, наиме, реч је о култу старозаветних патријарха који је касније допуњен светачким култом старозаветних пророка, а од којег потиче данашњи култ хришћанских светаца. Штавише, он чак сматра да је култ мртвих био непознат Србима, те да хришћански светитељи нису заменили божанске претке из старе српске вере. Упориште за своју теорију Драгојловић налази у чињеници да у српским средњовековним списима и српском фолклору не постоји ниједан елемент који би упућивао на везу ових двају хришћанских празника са паганским култом мртвих (Драгојловић: 287-308). Највероватније Д. Драгојловић није нашао паганских трагова у средњовековној књижевности српској, али је то, по нашем мишљењу, очекивано. Наиме, први писани споменици у Срба јављају се тек у XII веку, дакле након најмање два века од (масовног) покрштавања Срба (IX век). У време настанка првих српских писаних споменика, средњовековни српски владари (државна управа)

и тада већ солидно учвршћена црквена организација на српском тлу не само да су промовисале и залагале се за чистоћу хришћанске догме, него су, највероватније, и мотриле да се у у цквеним и другим написима не поткраду пагански и/или херетички елементи. Уосталом, хришћанство представља једну од карика у еволуцији људског схватања о космосу и натприродним силама које њиме управљају. Дакле, треба признати да је и хришћанска религија делом настала из многобожачких концепција о свету. Сматрамо, дакле, упркос чињеници да је Црква преузела бројне обичаје из старе вере Словена/Срба и подвргла их христјанизацији, да су поједини пагански елементи још увек конзервисани у данашњим хришћанским обичајима и ритуалима, а њих ћемо покушати открити у појединим карашевским обичајима у овом раду.

2.2. *Трпи дан у Карашевака*

Бадњак се у Карашевака зове *Трпи дан* јер се тога дана, обично, *трпи* („трпи се глад, не једе се ништа целог тог дана до вечере“; уп.: *трпим* „гладујем, оскудевам /у храни/“ – РГЈС, 2014: 669), тј. пости се¹⁰. Деца, по правилу, али подоста је у задње време и одраслих, не посте. У кући зрачи нека блажена радост, мир и спокојство којима су обухваћени сви укућани (изузетак чине оне породице којима је неко близак, поготово ако је био и млад, недавно умро или имају тешког болесника) у очекивању празничне вечери која симболизује Рођење Христово, а не ретко певале су се божићне песме у ишчекивању бадње вечери.

2.2.1. Почев од јутра домаћица прионе припремању искључиво *посних јела* која ће се служити на бадњој вечери, а то су: пасуљ пребранац, риба пржена у уљу и скувана у пасуљу (због тога тај пасуљ поприма врло добар укус рибе), бадњевечерски хлеб (претпостављамо, више него сигурно, да је све до почетка XX века то била погача без квасца – што значи да је реч о *обредној погачи*), варени кисели купус. Све до седамдесетих година прошлог века, припремале су домаћице за вечерњу трпезу специјалну, ритуалну *питу* „хлеб“, са малим фигурицама од теста које су оличавале разне домаће животиње – *овџце*, *јаганци*¹¹, *куч'е* (*овџч'арско*), *кокбшке* и *пилић'и*, *свиње* и *прач'ић'и*, *стружњак* („дрвена посуда у коју се музу овце“)(уп.: Петровић, 2016: 129-146) и др., што се данас више не ради. Такође, отприлике две недеље пре Божића, домаћице су у мањим посудама сејале *жито* које ће до Бадње вечере и Божића никнути и порастати у соби, крај прозора. Фигурице на ритуалној питу и сејање пшенице у мањим посудама у очи Божића, чија је симболика да се изазове плодност стоке и њива, доказ су уплитања *аграрног култа* у основу култа предака.

¹⁰ До Божића претходио је четрдесетодневни божићни пост (који су, до пре пола века, многи држали, а Трпи дан је био последњи дан тог поста.

¹¹ Веће фигурице означавале су овце, а мање јагањце.

Мушкарци су обично бринули о стоци, а домаћин, глава породице, припремао је за празничну вечеру *ракију*¹², *шџике* „суво воће“ (*јабалке, крушке, суве шљиве* /“шљиве“/) и, обавезно, *орџи* („ораси“), један клип кукуруза, божићну свећу. У кућама где је било мале деце, неко из породице, обично њихова мајка, у соби у којој се не борави, кришом је украшавала *ч’еп*¹³ (синими: *крискиндер* /<нем. Christ + kinder/, *јџч’ица, јџлишица*) „божићна јелка“, на који су, до пре отприлике пола века, качени обично ораси увијени/умотани у *злато* /„станијол“/, *јабукe, суве шљиве* и, евентуално, *нику б’искушшу* /„неки бисквит“/, *наполитану* или што слично (у задњим деценијама се јелка украшава као у градовима, а воће се уопште више не качи). Пре и за време бадње вечере, мушка деца¹⁴ (бетлемари) су опходила куће по селу *с бетлџмам* („бетлехем, вертеп“), певали су хришћанске божићне песме (углавном хрватске, из хрватских књига, које су учили у цркви од локалног свештеника), а сваки домаћин даривао их је воћем и ситним новцем.

На сто стављају се наведена посна јела, воће (јабукe, крушке, суве шљиве) и ракија, обично заслађена и кувана, понегде и вино (код оних домаћина који су имали виноград и правили мало вина), свећа, а испод стола, у *решџто* се ставља мало сламе, а преко ње ставља се један или два *красџња кукурџса* /„клипа кукуруза“/, ораси и новац. Свећа је била усађена у неком суду (већој чаши, шољици и сл.) пуним зрнцима жита или кукуруза, коју су палили те вечери али и сутрадан, на божићном ручку. Када се смркне, сви укућани се окупе *џкол сџфре* /„око стола“/, домаћица донесе на жарачу *кабус* (К, Ј) /„жар“/ који посипа са мало *тамњана* /„тамјана“/, а домаћин упали свећу, прекрсти се, *намџни* (одржи здравицу), а потом сви заједно гласно помолe *Очџнаиш*, седну за сто и вечерају. При крају вечере, домаћин узима решето испод стола и из њега децама баца орахе на под, а деца се отимају, понекад скоро и потуку, који ће више ораха приграбити. Сва јела са стола нису склањана после вечере, него су остављана на столу до ујутро, а било је забрањено собу мести после вечере, она се мела ујутро.

У новије време, негде почев од друге половине прошлога века, можда и мало раније, пре или после вечере долазио је *Мош Крач’џн*¹⁵ (<рум. Мош Стџаиџн ”Деда Крачун /Божић“), који деци доноси поклоне (у прошлости

¹² Пошто су се Карашевци веома мало бавили виноградарством ретко ко је имао вина, па се због тога место вина најчешће на сто стављала ракија.

¹³ У карашевским говорима *ч’еп* „грana, гранчица“.

¹⁴ Почев од 2015-2016. године месни свештеник је стимулисао и унео обичај да и девојчице иду *бетлџмам*.

¹⁵ Од једног казивача чули смо и термине *Бџић Бџата*, односно *бџдњак* (в. горе напомену б), а после 1980. године ушао је из српског језика термин *Дџда Мраз*. Сасвим је сигурно да су и прва два термина ушла у карашевске говоре књишким путем (преко Светог писма и других црквених књига), али је њихова фреквенција у говорима веома мала (многима је *бџдњак* непозната реч).

мале и скромне). После свечане вечере, укућани се одмарају и проводе време у разговору. Тачно у поноћ већина одлази *на машу* („мису“) у цркву.

2.2.2. Пагански елементи у обредима и ритуалима везаним за Бадње вече и Божић

По хришћанској науци, и за Карашевке Бадње вече симболизује Рођење Христово. Међутим, доста се, у разним контекстима, нарочито када су у питању деца, спомиње *Дѣда Бóжић*’ или *Стáри Кра́чун*¹⁶, а и наздравља(ло) се за време божићних празничних дана са формулом: *На здравље Стáри Кра́чун и Млáди Бóк!* В. Скарић, који као и В. Чајкановић, сматра да је крсно име празник посвећен умрлим прецима, а умрли предак у Скарићевим студијама означен је са неколико лексема – *сјен*, *сјеновик* и *деда*, а овај последњи потиче од прасловенског дѣдъ. Тај општесловенски назив дѣдъ добио је, у пољском језику на пример, нека специфична значења: *dziad* „старац; просјак“, *dziedziniez* „засебно место у цркви за просјакe“, *dziadzy* „даћа за умрле претке“ (Петровић, 2016: 144). Дакле, у карашевској синтагми *Дѣда Бóжић*’ компонента *дѣда* јесте реликтни елемент из старе вере Словена, дакле и Срба, која указује на то да је *Трпни дан* христијанизовани празник посвећен култу умрлих предака. Интересантан је у овој синтагми спој ових двеју речи који, могло би се рећи, спаја, повезује стару паганску са новом хришћанском вером. Иначе, ликови Старог Бадњака и Младог Божића налазимо у српским коледским песмама које су певале поворке коледара око Божића, а њих је забележио и објавио 1841. године Вук Стефановић Караџић¹⁷.

Према досадашњим етнолошким истраживањима, *решето* (или *сúто*), бадњиданска *слама*, *орџси* (ораси), различита семена - *кукуруз* или *жúто* у суду у којем се усађује божићна свећа, јесу култни реквизити чија је симболика у вези такође са паганским култом предака, а неки од дотичних реквизита преузела је и хришћанска црква дајући им нова значења (*слама*, на пример). У ствари, разна семена присутна у вечерњем обреду, као што су кукуруз (клип кукуруза), жито, ораси, јабуке, крушке, *сúве сливе*, па и слама, тзв. панспермија, представљала су у старих Словена *мешовиту, обредну*

¹⁶ Према П. Скоку (Skok, II: 175), реч је потврђена у XIX веку у источнохрватском и српском језичком ареалу као лично име и презиме /Крачун/, са значењима „1. Божић; 2. презиме“ у мађарском (*karácsony*) и у румунском језику (*Crăciun*), а само са значењем „Божић“ у бугарском (*кpacи́он* и *кpacун*) и у словачком језику. Скок исправно закључује да је назив ове светковине постојао у говорима панонских Словена, од којих су га позајмили Мађари и, по нашем мишљењу, банатски и ердељски Румуни, док су га остали Румуни највероватније позајмили од Бугара. Етимологија речи није утврђена. За нас је важно истаћи да ова реч постоји у Карашевака као лично име, што представља још једну индицију која иде у прилог мишљењу да су Карашевци пореклом од најстаријег словенског слоја у Банату (в. Радан, 2015: 268; Ердељановић, 1925: 294).

¹⁷ „Пјесме од коледе“. *Српске народне пјесме*, 1, Беч, стр. 120-121 (https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%B4%D1%9A%D0%B0%D0%BA#cite_note-karadzic3-23).

жртву, тј. *жртву у свим плодовима*, која се приносила умрлим прецима. *Триданска вечера*, која има скоро све елементе као и *бадњиданска вечера* код свих Срба (код Карашевака једино је истрвен бадњак – дрво које се доноси и ставља у ватру), јесте, у ствари, обредна гозба приређена душама умрлих предака (Чајкановић, II: 172-182).

У Триданском обичају (Бадњи дан) конзервисани су и други пагански елементи из старе, предхришћанске вере Словена – култа умрлих предака, а то су неки ритуали, веровања и празноверја.

Један такав ритуал јесте *бацање ораха* (то су, у ствари, *жртвени ораси*) по соби у којој се вечера. Истраживачи су утврдили да је просипана панспермија по кући такође намењена душама предака, тј. припада мртвачком култу уопште (Чајкановић, I: 244-245; Чајкановић, II: 177, 293). Као и код осталих Срба, и Карашевци на крају бадњиданске вечере бацају орахе по соби. Обично старешина куће, на крају вечере, узима решето са сламом и орасима и баца деци *орџси* на под, у сваки *ћ'ошак* собе. Наш казивач¹⁸ овако је описао овај ритуал: домаћин узима решето са орасима, потом устаје и изговара следеће речи три пута *Трину, рџу, рџу / Јаганци блејџ, / Праци пиштџ, / Деџа врџштџ!*, а потом баца орахе увис, након чега деца се отимају да што више ораха покупе са пода. Према наведеном казивачу, ораси откотрљани под кревет(е) *се не бџру*, него они припадају оном који ће помести собу *поранини* („ујутро“). Ово бацање ораха (просипање панспермије) по соби, као и сва јела и пиће/пића која се служе на овој вечери, вршило се од давнина пошто се веровало да су душе предака те вечери и те ноћи присутне свуда у кући потомака: на поду, у свим угловима собе, у ватри, оцаку итд., па су потомци желели да обредна жртва стигне код свих тих душа предака.

Други ритуал јесте *храњење живине* и *стоке* са јелима служеним на бадњиданској вечери. Наиме, домаћица је откидала ситније и мало крупније фигурице са обредне пите, као и један комадић од те пите, умачила их у пасуљ, кисели купус и рибу, све то би потом помешала и остављала до јутра. Ујутро, на дан Божића, један од укућана који је „трпео“, то јест који није ништа јео целог дана до бадње вечере, узимао је јело које је домаћица припремила и давао га живини и марви да поједе, са уверењем да ће живина и марва бити здрава, плодна, напредна целе године (в. и код: Петровић, 2016: 188).

Трећи ритуал паганског порекла јесте *положјаник* „полаженик“, присутан, такође, код свих Срба. На дан Божића, ујутро, неко који тог јутра дође у кућу или, ако такав не наиђе (обично се неко благовремено позове за тај чин), први који устане од укућана, мушко или женско, домаћица га лепо, пажљиво дочека, двори га и *насади*¹⁹, то јест даје му столицу да седне

¹⁸ Марија Добра Фрицкошица (види напомену 6).

¹⁹ Термин који се користи за постављање кокошке на гнездо с јајима ради извођења пилића

на коју ставља неку кожну хаљину²⁰ (*кожџч 'ић', нефтар, грудџи* „прслук, губер“ или слично). Након што полагеник седне на столицу, домаћица, обилазећи га, баца зрнење жита и/или кукуруза по соби изговара благим гласом узвике којима се обично ваби живина – *ти-ти, пуј-пуј* и завршава речима *Туп-туп, хјда, дјгни се кокоч 'ицо!* *Положајник* се нуди пићем и храном, а сматрало се да ако је он (или она) благе нарави да ће кокоши излегнути много пилића, и обрнуто, ако се први у кућу обре нека пргава, опака особа кокоши неће стајати на јајима и излећи пилиће. На крају ритуала, осим попуњене хране и пића, полагеника домаћица нечим дарива²¹. Сматра се да је полагеник који долази у кућу инкарнација митског претка – божански гост, зато се са њим веома лепо и пажљиво поступа(ло). Према Чајкановићу, кожна одећа којом се до недавно огртао полагеник и, уопште, обавезност овог реквизита у овом ритуалу (као код Карашевака, на пример), упућује на то да је некада давно полагеник могла бити и нека животиња, те закључује да је „животињски полагеник *старији* од људског полагеника“ (Чајкановић, II: 239). Дакле, кожна је одећа животињски атрибут и представља реликвију која говори о томе да је у прошлости животињски полагеник био „чешћа и популарнија ако не и једина форма полагеника“ (Чајкановић, II: 239). Постојање код Карашевака веома старог *обичаја полагања*, присутан код свих Срба и потврђен пре XV века, али за који нема потврда да га је било у Хрвата (Хрватском Загорју, у знатном делу Далмације и у Хрватском Приморју) (Дробњаковић, 1960: 186), још једна је индиција о српском пореклу Карашевака.

Осим наведених ритуала, обављане су и неке друге радње. Споменућемо овде једно бајање²². На пример, на Божић ујутро *се бајало салам* („салом“) *от мурџа*²³ (*мурџ* „вештац, вампир“; уп. рум. бан. *тигџи* „исто“ <стсл., срп. *мора*). Наиме, домаћин је узимао обајано сало и њиме обилазио *дом и градину* („кућу и башту“), а потом и своје *воће* („воћњак“) које је најближе кући. Ово се радило у веровању да ће на тај начин одбранити укућане, воћњак, њиве и, у опште, имање, од *хала* (*да њим не поје хала / хала, ала/ цвет, рот*). Треба напоменути да су *хале*, као и *виле, змајеве, суђенице, вампири* и др. (и данас присутни у веровањима и колективном памћењу Карашевака) (Чајкановић, II: 104-106; в. и: Петровић, 2016: 201-210) сматрани у стручној литератури нижим боговима или демонима из пред-

(пр.: *сам насадила кокџику на јајца*).

²⁰ У неким крајевима полагеник се покрива губермом (в. Чајкановић, II: 239).

²¹ Ако је полагеник нека жена, домаћица би јој даровала, на пример, *ципџак* и *кудељ* *от конџла* или *от вјне* (вуне) – Казивач: Марија Добра.

²² О бајањима види и код: Birta, 1993: 263-318; 390-394.

²³ Веома слично бајање вршено је и на *Русалије* „Духови“, али овога пута на бачији (за заштиту оваца од вукова).

хришћанског периода. У овом контексту, вреди споменути и једну карашевску псовку – *Бес те изџл!* – која само потврђује да су бројне реликвије из старе вере Словена опстале и још увек су присутне у народним веровањима и након покрштавања српског народа. Наиме, познато је да се у најстаријим српским споменицима помињу „бесови“, термин којим се означава колективно име за паганске богове и демоне (Драгојловић: 299).

Реликвија из предхришћанског култа предака јесте и чин *остављања свих јела на столу после вечере* у веровању да већ присутне душе предака али и оне које ће доћи у кућу током ноћи да се послуже, нахране. Исто је и са забраном метења собе у којој се вечерало до ујутро јер се сматра(ло) да отпале мрвице од трпезе треба оставити мишевима, а то је у складу са старим прасловенским веровањем да се у мешивима налазе душе предака (Чајкановић, II: 260-271).

На крају, желимо истаћи да су Карашевци, у својој многовековној изолацији од својих сународника из матице, створили један свој специфични верски термин за Бадњи дан, наиме - *Трњи дан* /Карашево, Јабалче/(вар.: *Трњи ден* /Равник/, *Трњи дџн* /Клокотич. Лупак, Водник, Нермић/). Веома је чудно и тешко је објаснити како Карашевци, познати по свом наглашеном конзервативизму и бројним конзервисаним обредима и веровањима, нису похранили најзначајнији ритуал за Бадњи дан – *сечење и уношење бадњака у кућу* (и његово *ложење*, наравно), као и термине *Бадњи дан*, *Бадње вече* и *бадњак* у карашевским говорима. Да овог ритуала и наведених термина није било код Хрвата, била би једна од ретких индиција да су Карашевци хрватског порекла, међутим и Хрвати их имају. Највероватније, из нама недокучивих разлога, овај ритуал и наведене термине Карашевци нису конзервисали из прасловенске култне ризнице, јер је веома тешко претпоставити да их уопште нису имали будући да их налазимо код већине Словена. Објашњење о непостојању овог најзначајнијег ритуала и наведених термина повезаних са њим највероватније у вези је са покатоличавањем Карашевака током XVII века (в. Zach, 1979; Радан, 2015: 52-57), а ту претпоставку темељимо на чињеници да је овај ритуал код католичких Хрвата и Словенаца неупоредиво у мањој мери сачуван него код великом већином православних Срба, Црногораца и Македонаца (в. Дробњаковић, 1960: 178), односно као резултат настојања Католичке цркве током времена да овај пагански ритуал искорени из божићних обичаја хрватског народа. Ако је наша претпоставка тачна, онда је иста црква у том правцу деловала и међу Карашевцима након њиховог преласка у католичанство. Што се тиче термина *Бадњи дан*/*Бадње вече* и *бадњак*, као и лексема *бдџти* (па и лексеми из исте породице - *бдџније*, *бдџење*) од којег су изведени наведени термини, њих данас нема у карашевским говорима. Највероватније они су, као црквени православни термини, нестали код Карашевака након њиховог покатоличавања, када су и заменили Бадњи дан са својом творевином - *Трњи дан*. Па ипак, постоји

једна индиција која наводи на закључак да су ритуал *сечења*, *уношења* и *ложење бадњака* имали у прошлости и Карашевци, а она се налази у горе наведеном божићном поздраву *На здравље Стáри Крáчун и Млáди Бóк!* Наиме, овај поздрав сматрамо да је адаптирана хришћанска рефлексија предхришћанског веровања, како тврди руски филолог Владимир Топоров (Watkins, Calvert, 1995: 461), да је сечење бадњака симболизовало поновно одигравање митске битке у којој Млади Божић (*Млáди Бóк*), који је оличавао први дан нове године, почетак поновног обнављања космичког реда, убија свог оца Старог Бадњака (*Стáри Крáчун*), који је отеловљивао задњи дан старе године, када су силе митског Хаоса биле најмоћније.

3. *Слáвење /Слáвиње/ или Свéтац, Свети́љ/* (Крсна слава, Крсно име)

Најпре треба нагласити да сви Карашевци, иако су католичке вероисповести, имају крсну славу²⁴ коју називају *слáвење* /вар.: *слáвиње*/ или *свéтац* и *свети́љ*/, а та чињеница јесте један од солидних доказа да је њихово етничко порекло српско и да су у прошлости били православне вере (в. Радан, 2004: 34-98; Радан – Ускату, 2012: 91-142). Све до прве половине XX века, крсно име код Карашевака састојало се из четири дела, то јест било је четири славских обредних трпеза, наиме: *нанавéч'ер* (навече, уочи славе), *на́плани*, *веч'éra* (на дан прослављаног свеца) и *порóси* (К, Кл, В) /вар.: *порóсе* (Н, К), *порошња́к* (Ј)/ (сутрадан после празника) (Радан, 2004: 44). Од друге половине до осамдесетих година прошлог века, приређиване су три, а данас је прослављање редуцирано на само једну славску трпезу (уочи или на дан свеца). И у том редуцираном, сажетом облику, уз ретке изузетке, *слáвење* се данас још увек празнује, али ће оно, према нашој процени, из објективних разлога, врло брзо сасвим нестати. Кратак опис карашевске /крсне, кућне/ славе (*славeње*) међу првима је дао Г. Цирбус (Цирбус, XIV, 1885/III: 238). Иако веома кратак, Цирбусов опис је вредан јер су у њему забележене неке радње и ритуали који су вршени крајем XIX века а који се у другој половини XX века више нису вршили. Након Цирбуса, уследили су други, такође кратки описи или узгредне напомене о карашевској слави, од којих спомињемо описе Јована Живојновића (Живојновић, 1907/II: 51), Трајана Симуа (Simu, 1939: 119), Јоце Ћосића (Ћосић, 1926: стр. 148-149) и напомене Ивана Бирте (Birta, 1993: 384385). Будући да је извршен детаљан опис и анализа карашевског *слáвења* у два наша рада с краја XX и почетка XXI века (Радан, 1998: 105-110; Радан, 2004: 34-98; Радан – Ускату, 2012: 91-142), фокусираћемо се у овом раду само на приказу паганских, предхришћанских елемената конзервисаних у славском обреду Карашевака.

²⁴ Свака кућа/породица има најмање једног, а не ретко и по два или три свеца које празнују.

Као и већина суседних индоевропских и других античких народа, и Срби су у предхришћанском периоду веровали у неку врсту загробног живота (Драгојловић: 358). Из тог веровања настао је *култ предака*, из којег су се развила два велика празника – *Бадње вече* и *крсна слава*. Као што смо већ рекли, на Бадње вече приређује се гозба за све упокојене претке, а крсна слава је празник „најстаријег, митског претка, нашег домаћег лара, кога је, када су Срби преведени у хришћанство, заменио какав светац из званичног, црквеног календара“ (Чајкановић, II: 106). Иначе, већина етнолога закључила су у својим истраживањима да је *крсна слава* првобитно била посвећена покојним душама из породичног круга, дакле била је посвећена успомени умрлих предака, а њен главни обред и ритуални елементи обреда припадају култу мртвих. Доказе за ову тврдњу налазимо у многим сегментима карашевске славе, које наводимо у наставку.

3.1. Један од тих сегмената јесте *намењање /намењање/* (скуп здравица)²⁵, тачније, неки саставни делови те здравице²⁶ (њихова семантичка садржина и симболика) који јасно разоткривају паганско, предхришћанско порекло овог обичаја. Дајемо, у наставку, такве паганске елементе који су, упркос христијанизацији обичаја, опстали до данашњих дана.

Последња чаша здравице (најчешће осма) била је намењена мртвим душама: „*За покој мртве душе* [наше истицање] *деди, мајки, оцу, матери, браћам и сестрама и свима другим умерлим, да им бог опрости грешне душице и да Бог протвори овако, и да ји избави из пургатора у рај небески. Амен.*“ (Ћосић, 1926; види и: Birta, 1993: 64). Напомињемо да у појединим здравицама забележеним у задње две-три деценије изостаје чаша намењена мртвим душама (Радан, 2015: 271-272), што је индиција да се ритуал, па и цео обред, полако упрошћава, поједностављује, скраћује и удаљава од своје првобитне симболистике, што смо приметили и код других обичаја (види Радан, 2004/1), а крајњи исход биће, нажалост, нестанак овог и већине других обичаја. Ове данашње здравице (напитнице како их у неким српским областима називају) на славским гозбама продужетак су древних *култних напијања* и указују на велику старину славског обичаја још из предхришћанског периода (Чајкановић, II: 477), чије прве манифестације, према Ћ. Трухелки, треба тражити у неолиту (Дробњаковић, 1960: 244).

²⁵ Број *намењених* славских чаша (здравица) варира – најмање их је пет, а најчешће седам или осам, а понекад чак и дест чаша. Данас су све ређе особе које „*јуму да намењају*“, тако да је *намењање* данас много упрошћено, сувопарно, у коме онај који држи здравицу у њој доста површно и на брзину набраја само најважније актанте из традиционалне здравице - Бога, Свеца који се прославља, Светог Ивана (или *Јована*, као је још познат код Карашевака) Крститеља (када се окади вечера или ручак) и, евентуално, још по некога.

²⁶ Упоређења ради, видети опис славе и здравице у зборнику Тихомира Р. Ђорђевића (Ђорђевић, 1909: 195-212).

3.2. Други доказ да је крсна слава обичај који је до данас опстао из старе паганске религије налазимо такође у једној варијанти карашевске славске здравице, посвећене нехришћанским божанствима (којих налазимо само код Карашевака) – *Свѣтој Уродији, Св. Заштитији, Св. Поломији*, односно небеским телима и природним појавама – *Св. Земљици, Св. Вѣтру, Св. Сјѣнцу и Св. Мѣсецу*:

(*трећа чаша*) „И да буде Свѣтој Земљици..., Свѣтој Уродији – да ним роди, и Свѣтој Заштитији – да ним се заштити проти нашега дома“ (в. Радан, 2015: 271-272) / „*Ова седма чашка* (наше подвлачење) *ракије да буде Свѣтому Вѣтру, Свѣтој Уродији, Свѣтој Полонији*²⁷; *Свети Вѣтар да донесе кишу, Свѣта Уродија да уроди, Да нам поље и воћке уроде до земље, А Свѣта Полонија да опази па да нам не ломи, И вијори да уташка у мир*“; „*Ова осма* (наше подвлачење) *чашка ракије да буде Присвѣтому Сьнцу и Месецу...*“ (Birta, 1993: 60-61) (види и Ћосић, 1926: 148-149). У овој здравици присутни су „свѣци“ који, без сумње, нису хришћански, већ њихове корене треба тражити у предхришћанском аграрном култу из кога су неки његови елементи продрли у обред култа предака.

3.3. Трећи пагански елеменат налазимо у сну једног човека из Нермиђа. Његов сан испричала нам је његова ћерка, иначе једна од наших казивача. Наиме, у сну њеног оца јавља се веома ожалошћени старац, деда, који опомиње да неће више дати благослов целој породици, проклеће их да ништа више не буду имали, ако му и наредне године сва јела покупе (склоне) са славског стола (в. Радан, 2015: 274-275). Из овог казивања јасно произилази да је *слáвѣње* народни празник паганског порекла посвећен упокојеним прецима, дакле празник који припада култу предака. Осим тога, утврђено је да Михољданска слава, коју Карашевци празнују 28. и 29. септембра (*Св. Мильа* или *Мијољдан*) има карактер (јесењих) задушница (в. Чајкановић, II: 266-269).

3.4. Још један реликт из најстаријих времена јесте и веровање у Карашевака, исто као и код већине Срба, да *светац* који се прославља или пак *анђео* током славске гозбе стоји на рамену домаћина куће (газде) (Чајкановић, II: 178, 292-293; Дробњаковић, 1960: 238) који је, по истом веровању, био дужан да цело време стоји, да нуди и двори госте, иначе би се светац јако наљутио, те би седење домаћиново сматрао увредом и недовољним уважавањем његовог (Радан, 2004: 42). По мишљењу многих етнолога, тај светац /анђео/ на рамену симболизује *претка заштитника*, дакле остатак из најдаље прошлости, а исто веровање заступљено је и код неких других

²⁷ Највероватније је испитивач погрешно забележио овај лексем, или је штампарска грешка, али не искључујемо могућност да је казивач, непажњом или неразумевањем семантичког значења, погрешно изговорио овај лексем.

словенских народа, тачније у свадбеном ритуалу код Руса (*заплећни преци*) (Чајкановић, II: 290-292).

3.5. Међу реквизитима карашевске славе налазимо *жџито* (у посуди у коју се стављала славска свећа), *вино* или/и *ракију* (такозване винске либације у којима је вино замена за крв, а крв значи живот), који су карактеристични реквизити за жртве које се приносе покојницима, што је опет нова индиција о веома старом, предхришћанском обичају (Чајкановић, II: 174-180, 476; Дробњаковић, 1960: 238; Радан, 2004: 45).

3.6. И славски предхришћански обред је православна црква прерадила у духу својих учења и схватања, тако да је прасловенски празник из култа предака (првог фиктивног претка, дакле домаћег лара) (Дробњаковић, 1960: 242) претворила у култ посвећен хришћанским свецима. Полазећи од те чињенице, у наше време је веома тешко раздвојити који су славски елементи прасловенског, а који новијег, хришћанског порекла. При таквом покушају треба имати у виду да је поједине данашње ритуале и радње хришћанство наследило баш из тих предхришћанских паганских обреда и обичаја, што још више отежава раздвајање паганских од хришћанских култова.

Према мишљењу В. Чајкановића и других реномираних етнолога који заступају мишљење да је крсна слава обред из прасловенске, претхришћанске вере (в. детаљније код: Дробњаковић, 1960: 236-248), постоје и други елементи који са великом вероватноћом на то указују, а који су присутни и у карашевском славском обреду. Поред већ набројених, навешћемо у наставку, без дубље анализе, и друге такве елементе.

3.6.1. Покушавајући да установи да ли је порекло /крсне/ славе предхришћанског или хришћанског порекла, В. Чајкановић то ради анализом славске терминологије и доказује да је слава /крсна слава/ празник и термин наслеђен из прасловенске старе вере, чије је основно, апстрактно значење „почаст, *honor* или *laus*“, другим речима то је „чување успомене, помен“ на прапретке, а такво помињање /сећање/ увек је рађено уз приношење жртве, па је због тога лексем слава (као и лексеми помен или даћа) попримио конкретније значење жртвеног обреда и гозбе. Карашевски ритуал посипања жара жџитам (пшеницом), тамњанам и ракијом представља, у ствари, реминисценцију архаичног обредног жртвовања пшенице, ракије и вина принешена култним прецима (в. Радан, 2004: 45). Слична и солидна тумачења Чајкановић даје и за термине крст (неизоставни и веома важни култни предмет, првобитно није био хришћански симбол), Бог (који се помиње на почетку здравице, јесте, у ствари, старински српски национални Бог) и, највероватније, светац (који је првобитно означавао старинског домаћег заштитника, неку врсу нашег домаћег лара) (Чајкановић, II: 473-478). Напоменућемо

овде да термин *славење*²⁸ представља карашевску варијанту генеричног термина за славски обред код Срба – *слава* (етимолошки гледано, оба су настала од корена *слава*). Осим тога, синонимним терминима коришћеним на српском етничком простору – *светац*, *свети* (Дробњаковић, 1960: 237) – одговарају веома слични карашевски термини – *свѣтац*, *свѣтиль* (светитељ), а највеће сличности, подударности са карашевским славским терминима²⁹ налазимо код Срба из јужне (Косово) и југоисточне Србије, што јесте један од показатеља порекла досељених Срба у тада постојећа карашевска насеља у XIV-XV веку (Радан, 2004: 50).

3.6.2. Према мишљењу Ћ. Трухелке, предхришћанског порекла су и следећи сакрални славски реkvизити: *крсна свећа* (исто је што и *ватра са огњишта*), *крсни колач* (замена за *пшеницу*, у даљој прошлости главна бескрвна жртва), *тамјан* и *кољиво* (Дробњаковић, 1960: 244), а В. Скарић, којег Чајкановић побија, сматра да су *устајање у славу* и *славска гозба* пагански ритуали које су Срби преузели од Римљана, али закључује да се крсна слава развила из црквене славе (Дробњаковић, 1960: 242). Мишљења смо да је и ритуал *устајања у славу* (*дигување у славу*), као и *поливање славског колача ракијом* (или *вином*), односно *сечење (ломљење) славског колача*, такође предхришћанског порекла са наглашеним аграрним обележјем и магичном садржином, ритуали вршени са циљем да се изазове влажност земље неопходна за плодност усева и богат род воћа (Радан, 2004: 47-49; Радан, 2015: 271-272). Из теорије Р. Грујића, по којој је крсна слава у својој основи комбинација прасловенског и хришћанског обичаја, овде спомињемо његову тврдњу, са којом се не слажемо, да главни обреди у кући, у првом реду *ломљење или резање славског колача* и *дизање у славу*, јесу јасна обележја црквеног порекла (Дробњаковић, 1960: 247).

3.6.3. У вези са овим веома значајним, у суштини, српским обредом који Карашевци до данас чувају, износимо два најзначајнија закључка:

а) Карашевци су придавали и још и данас придају изузетан значај крсној слави, што, међу осталом, илуструје чињеница да је *славење* прослављано три дана и приређиване су четири славске гозбе /трпезе/: *нанавѣч'ер*, *наплани*, *веч'ѣра* и *порóси*, што је, иначе, типично за Србе, нарочито православне (Радан, 2004: 44, 50);

б) Постојање крсне славе у Карашевака са већином најважнијих елемената као и код Срба православаца, те изузетно поштовање које јој се вековима указује, представља веома солидну индицију да су Карашевци српског порекла и да су у прошлости били православне вере. Непобитну потврду о

²⁸ Исти назив за славски обред користи се у црноречком говору (в. Радан, 2004: 50).

²⁹ Овде треба размотрити и друге славске термине, као, нпр., *нанавѣч'ер*, *служимо свецу*, *благосиљам*.

томе колико цене и поштују Карашевци крсну славу веома јасно илуструје констатација Ј. Ћосића у напису о карашевској слави: „Крашован, био он ма како сиром и бедан, не слави сам своју кућну славу, већ он позове своје комшије и родове, који се увек радо одазивају позиву” (Ћосић, 1926: 148).

4. *Великдан*³⁰ (Ускрс)

Пошто је Ускрс покретни празник, а због тога било је тешко везати га за неки годишњи период, мало је обичаја у вези са њим сачувано код Карашевака (као и код осталих Срба) из старе предхришћанске вере Словена. Дакле, упркос чињеници што је Ускрс један од највећих хришћанских празника и да су попутни обичаји највећим делом црквеног, хришћанског карактера, православни хришћани конзервисали су у њему до данас поједине елементе из њихове старе паганске, предхришћанске вере.

Од старих паганских обичаја Карашевци су сачували, све до отприлике друге половине XX века, стари *обред причешћивања* назван *кóмкање*, иначе познат у нашој стручној литератури (в.: Дробњаковић, 1960: 205; Влашић, 1928: 36-37), који делимично (у редуцираној форми) и данас чувају малобројне карашевске породице. Напомињемо да је сличних обичаја старинског причешћивања било све до недавно и у другим крајевима Србије (в.: Дробњаковић, 1960: 204-205).

Од једног казивача³¹ имамо опис тог обичаја, заједно са обредним реквизитима и ритуалима који су га пратили. На *велику субóту* домаћица је месила колач премазан жуманцетом за сутрашњи ускршњи дан – *Великдан* /К, Ј/ (вар.: *ВеликдБн* /Р/, *Великдџн* /оКГ/) (уп.: *Велјгдан* – Косово и Метохија /РКМД, I: 76/, *Велјгден* – Тимок, Црна трава /РТГ, 2008: 64; ЦР, 2010: 94/, *Вел’игдан*, *Вел’игдџн* /Реметић, 1996: 242/). На дан Ускрса, неком из куће (обично неком детету или младићу), домаћица је давала прво *наћ’укано јајце* („офарбано и шарама украшено јаје“) да га носи у цркву, *на машу* („на мису“), да га *посвети*³² и донесе га потом кући. У међувремену, домаћица је на припремљену ускршњу *сóфру* („сто“) стављала припремљени колач и ускршњу свећу. По завршетку црквене службе сви укућани који су били у цркви враћали су се кући и, када су сви били на окупу, домаћин или неко од мушкараца из куће доносио је од раније припремљени округли комад леди-

³⁰ Овај облик користе још Јабалчани, а у осталим селим користе се следећи фонетски ликови /варијанте/: *Великдџн* (Нермић), *Клокотич*, *Лупак*, *Водник*, односно *Великдџн* (Равник) (в. Радан, 2015: 102-121).

³¹ Микола Радан, Грабник, Карашево (1930-1911).

³² То осветање ускршњег јајета, прем Б. Дробњаковићу, вршено је овако: „Дечак је јаје пробијао, у цркви га потапао у освећеној води...” (Дробњаковић, 1960: 205).

не и постављао га код улазних врата у кућу, испред кућног прага, а испод ледине стављао је *сикѝру*, а после тога спремана је *комкарица*. То је ускршњи хлеб из чије се средине (централног његовог дела) исече један котур (у облику купе), а потом се у насталу шупљину стављају ситно исецкани комадићи јагњећег, свињског (од сувог срца и језика) и кокошијег меса, затим исецкани комадићи од ускршњег јаја³³, димљене кобасице, сланине, као и ситно исецкани цветићи и пупољци разних дрвећа (дрена, маца од врбе и других цветова који су у то доба расцветали), младих коприва и младог зелениша. Све се то узима и, заједно са исеченим и иситњеним котуром из обредног хлеба, помеша се руком, па се потом ставља у шупљину (види: Vlašić, 1928: 36-37; Дробњаковић, 1960: 205; РСХКНЈ, књ. 10/1970, стр. 65]. *Комкарица* се потом ставља на сто, запали се свећа, домаћин се прекрсти и у једну руку узима комкарицу, а у другу руку запаљену свећу, и пође код кућног прага улазних врата, стаје на комад ледине окренут сунцу, те се потом три пута окрене с леве на десну страну изговарајући, од прилике, следеће: *Драги Господіне Бóже благослóви сву нáшу ч'ељад^м и мáру! Помогни́ ним, дај_ним_жівот, здравље, срећ'у, дај_ним рот^о и плот^о, да све бóде рóдно и плóдно, и сачувај ни мiли Бóже óт_зла и болеч'ина свакојáки!*³⁴ Сви би укућани на то одговорили: *Амен, да Бок да!* Потом је домаћин силазио са комада ледине, поново би се прекрстио, враћао се и стављао хлеб са комкарицом и свећу на сто, те би потом сви укућани, по старости – почев од најмлађег до најстаријег члана породице, прстима узимали мало комкарице и појели је. У Влашићевом опису редослед је другачији, наиме, први узима комкарицу домаћин, па потом узимају остали чланови породице, уз напомену да је било забрањено да се жена прва послужи комкарицом јер би се, у том случају, *све младице тога љета осушиле* (Vlašić, 1928: 37). Од комкарице се узима мало и оставља да се касније да стоци и живини да поједе (исто као и са јелом од бадње вечери).

Као што се види из приказа обичаја, у комкарицу се стављају, поред разних врста меса, комадићи тек расцветаних пупољака разних дрвећа и коприве, а то се ради на основу древног веровања о дрвећу као светим предметима у којима имају станиште духови (в. Раденковић, 1996: 189-190, 195, 212) – дакле, ово паганско, нехришћанско причешћивање представља реминесценцију из прасловенске многобожачке религије које је до данашњих дана успело да се одржи и у оквиру хришћанског (или христијанизованог) Ускрса. Вера у натприродну, божанску моћ претка била је толико јака у родовско-племенском патриархалном друштву да је она успела, макар и

³³ У Дробњаковићевом опису стоји да се ставља јаје са љуском (Дробњаковић, 1960: 205), али ми такав податак нисмо добили од информатора.

³⁴ Изговорени текст вероватно није био табуисан, јер у Влашићевом опису текст се разликује од овог и он гласи: *Слатки Боже помози ми! От чега морам бижати, да му могу умћи, а за чим потрчим, да могу стићи; што сам замрсил, да могу размрсити!* (Vlašić, 1928: 37).

подсвесно, да се одржи до данашњих дана у Срба, укључујући ту и Карашевке.

Међутим, убрзани развој друштва у задњем столећу и најновији процеси глобализације убрзано утичу и узрокују радикалне промене у народним културама свих народа у свету. Тако, треба истаћи да се обичај комкања код Карашевака данас ретко, само у појединим породицама, још очувао, и то само неки њени елементи. Од целокупног обичаја, тамо где је још опстао, данас је конзервисан само део који се односи на припремање и једење *комкарице* (многи и о њој више не знају). Ритуал на комаду ледине одавно се већ не врши³⁵. Такође, данас се офарбано јаје носи у цркву, али се тамо више не пробија и не умаче у свету водицу, и не ставља се данас са љуском у комкарицу. Све ово доказује да се обичај са пратећим ритуалима и магичним радњама од друге половине прошлога века наовамо брзо мењао прилагодњавајући се условима савременог доба да би данас скоро сасвим нестао.

Сасвим је видљиво да се овакво причешћивање суштински разликује од хришћанског причешћивања, те да је оно паганског порекла.

5. Реликти из паганске религије у другим обичајима

Будући да су предмет овог рада гореанализирана три обичаја, као и прописана дужина радова за штампање, не дозвољавају нам приказ и анализу свих обичаја који садрже елементе из предхришћанских религија, овде ћемо само набројати карашевске обичаје са таквим реликтима. Таквих елемената понајвише налазимо у карашевским обичајима и веровањима из животног циклуса појединца: рођење (*криш'ење*), *свадба* и *укоп* (погреб) (в. Radan Uscatu, 2014; Birta, 1993; Радан, 2004: 13-160), са напоменом да у погребним обичајима таквих елемената има највише (илустрације ради, наводимо један од најзанимљивијих обреда – сечење *либре* /в. Simu, 1939: 128; Birta, 1993: 390; Radan Uscatu, 2014: 167/). Наравно, тих предхришћанских елемената има, практично, у мањој или већој мери, у свим осталим карашевским обичајима преко године (као, нпр., у покладном обичају, задушницама, смерљању итд. /в. Radan, 1999/2000: 85-93; Радан 2004: 13-160), поготово у веровањима уз те обичаје и у бајањима (Birta, 1993: 263-318, 389-394; Simu, 1939: 114-128). Паганске реликте из тих обичаја анализираћемо у неком будућем раду.

³⁵ Према нашој процени, овај обичај се чувао све до прве половине прошлог века.

Закључци

На основу анализе горњих трију карашевских обичаја, дошли смо до следећих значајних закључака које износимо у наставку.

6.1. Упркос томе што се анализирани карашевски обичаји сврставају у највеће хришћанске празнике, они садрже импресивно велик број обреда, реквизита, ритуала, магијских радњи и веровања паганског, предхришћанског порекла (в. горе тачке 2, 3 и 4). Та је чињеница доказ да су ти обичаји врло стари, односно да су их Карашевци, као вековима затворена и конзервативна словенска енклава, очували у њиховом архаичном облику све до данашњих дана.

6.2. Сама чињеница да Карашевци, иако католичке вероисповести, имају и до данашњих дана чувају крсну славу, снажан је доказ да су они у прошлости првобитно били православне вере (в. Zach, 1979: 54, 56-57, 75-86, 97-113; Радан – Ускату, 2012: 95-98; Радан, 2004: 47). Неоспорне су велике сличности, чак истоветност карашевског славског обреда са истим обредом уопште код Срба, пре свега у *структури*, али и у свим осталим елементима обреда, наиме, у славској *терминологији, реквизитима, ритуалним радњама и главним (најсвечанијим) моментима*. Сви наведени елементи, као и чињеница да Карашевци и данас неке кућне славе прослављају по старом календару (Радан, 2004: 50; Радан – Ускату, 2012: 93), представљају неоспоран аргуменат који потврђује исправност нашег закључка да су Карашевци у прошлости припадали Православној цркви.

6.3. Осим доказа о верској прошлости, у карашевском славском обреду и славској терминологији, има индиција о етничкој припадности карашевског живља. Наиме, компаративном анализом утврдили смо да већи део карашевске славске терминологије, облички и семантички (*славење /славиње/ или свѣтац и светѣљ; нанавѣч'ер, славим* „славити (крсну) славу“, *служимо свецу; благосѣљам*), или је идентичан, или веома сличан терминологији из југоисточних (*славѣње, навечер*) и јужних српских области (*свети, славит - славим*³⁶, *служба, благосѣљати*) (Радан, 2004: 49-50), што упућује на то да је стара постојбина досељених Срба у долину Караша међу аутохтоне караш/евс/ке Словене (Србе) јужна (Стара Србија) и/или југоисточна Србија (Радан, 2015: 268).

6.4. Бројне индиције о српском етничком пореклу и некадашњој припадности Карашевака Православној цркви налазимо у Бадњиданском обре-

³⁶ РКМД, II: 239.

ду. Тако, изузев бадњака (дрва), карашевска Трпиданска вечера садржи све елементе Бадњиданске вечере код православних Срба (види горе 2.2.1. и 2.2.2).

6.5. Иста или веома слична ускршња терминологија Карашевака и Срба из јужних и југоисточних области (в. горе тачу 4) доказ су, такође, о српском пореклу и некадашњој припадности православној вери карашевске енклаве.

6.6. Након компаративне анализе временског трајања и начина празновања наведених трију обичаја у прошлости и данас, намеће се закључак да је у току процес не само преосмишљавања анализираних обичаја њиховим сажимањем, већ и њиховог потпуног нестанка, што смо констатовали и за друге карашевске обичаје (Радан, 2004/1: 115-121). Веома илустративан пример у том погледу јесте свођење прослављања *славења* на само један дан, односно на само једну славску трпезу (в. горе 3.63).

6.7. Будућа истраживања ове проблематике и у другим карашевским обичајима сигурни смо потврдиће ове закључке и допринеће још бољем упознавању истине о етничкој и верској прошлости Карашевака.

Литература

- Велецкаја: Н. Н. Велецкаја, *Многобожачка симболика словенских архајских ритуала*. Ниш: Просвета [1996].
- Драгојловић: Д. Драгојловић, *Паганизам и хришћанство у Срба*. [Београд]: Службени гласник • Политика АД [2008].
- Дробњаковић, 1960: Б. Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије*, Први део. Београд: Универзитет у Београду, Научна књига.
- Ђорђевић, 1909: *Обичаји народа српскога*, Књига II. Београд: Српска краљевска академија, Српски Етнографски зборник, књига четрнаеста (Уредио Д-р Тих. Р. Ђорђевић), Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије. [Репринт издање, Библиотека у Бољевцу, октобар 2008].
- Живојновић, 1907/ II: Ј. Живојновић, *Крашовани (Карашани, Карашавци)*. Белешке, народни обичаји и примери језика. Нови Сад: *Летопис Матице српске*, LXXXIII, том 242, фасц. II, стр. 42-67.
- Ивић, 1994: П. Ивић, *Целокупна дела*, III. *Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој*, Прва књига. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојадиновића.
- Поповић, 1955: Др И. Поповић, *Историја српскохрватског језика*. [Нови Сад]: Матица српска.

- Петровић, 2016: С. Петровић, *Магија и животни круг. О обичајима и веровању Сврљига*. Сврљиг: Етно-културолошка радионица – Сврљиг, Културна историја Сврљига, књ. VII.
- Радан, 1998: М. Н. Радан, Значај славе и још неких прослава са култним обележјем за одређивање етничког бића Карашевака. Сврљиг: *Етно-културолошки ЗБОРНИК*, IV, Сврљиг, стр. 105-110.
- Радан, 2004: М. Н. Радан, *У походе тајновитом Карашу. Етнолошке и фолклористичке студије*. Темишвар: Савез Срба у Румунији • Mirton.
- Радан, 2004/1: Између традиционалне и савремене народне културе. Узроци и последице процеса преосмишљавања традиционалне народне културе у карашевској етничкој заједници. Сврљиг: *Етно-културолошки ЗБОРНИК*, IX, стр. 115-121.
- Радан, 2015: М. Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора. Прилог проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду • Институт за српски језик САНУ – Београд • Матица српска – Нови Сад.
- Радан, 2016: М. Н. Радан, О карашевским и алмашким обичајима и обредима. Компаративна студија. Темишвар/Ниш: *Исходима/Originations*, 2, Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији • Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Издавачки центар ФФ, стр. 179-197.
- Радан – Ускату, 2012: М. Н. Радан, М. Р. Ускату, Нови прилог карашевској крсној слави. Нови Сад: *Темишварски зборник*, 6, [Матица српска], стр.91-142.
- Раденковић, 1996: Љ. Раденковић, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*. Ниш: Просвета Ниш • Балканолошки институт САНУ, Београд, Посебна издања књ. 67.
- Реметић, 1996: С. Реметић, Српски призренски говор I (гласови и облици). Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, *Расправе и грађа*, САНУ и Институт за српски језик, стр. 319-614.
- РГЈС, 2014: М. Златановић, *Речник говора југа Србије (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.)*. Врање: Учитељски факултет у Врању.
- РКМД, I: Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, Свеска прва. Београд: Српска краљевска академија, Графички уметнички завод „Планета“ – Ускочка ул. бр. 8, 1932.
- РКМД, II: Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, Свеска друга. Београд: Српска краљевска академија, Графички уметнички завод „Планета“ – Ускочка ул. бр. 8, 1935.
- РСХКНЈ, 1-19: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: САНУ - Институт за /српскохрватски/ српски језик, 1959-2014.
- ТДР, 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 4.
- Томић, 2007: М. Томић, *Карашевци и њихов језик (Caraşovenii și limba lor)*. București: Cartea Universitară.

- Цирбус, 1884/I, 1885/II, 1885/III: Г. Цирбусъ, Южноунгарскитѣ Българе (Превод са мађарског: Ив. А. Георгов). Срѣдецъ: *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Срѣдецъ*, кн. XII, 1884/I, стр. 65-73; кн. XIII, 1885/II, стр. 31-50; кн. XIV, 1885/III, стр. 230-255.
- ЦР, 2010: Р. Стојановић, Црнотравски речник. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LVII, Институт за српски језик САНУ.
- Ћосић, 1926: Ј. Ћосић, Слава у Крашована. Тимишоара: *Гласник*, бр. 19/1. Октобра 1926, година VI, стр. 148-149.
- Чајкановић I: В. Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1910-1924*. Београд: [БИГЗ: Просвета: Партенон] 1994.
- Чајкановић II: В. Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1925-1942*. Београд: [БИГЗ: Просвета: Партенон] 1994.
- Birta, 1993: I. Birta, *Karaševci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*. Bukurešt.
- Lisac [2003]: J. Lisac, *HRVATSKA DIJALEKTOLOGIJA 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narečja i hrvatski govori torlačkog narečja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Petrovici, 1935: E. Petrovici, *Graiuł carașovenilor. Studiu de dialectologie meridională*. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională.
- Radan, 1999/2000: M. N. Radan, Čerbul ili mošulje (Mošuli) – karaševski pokladni običaj. Novi Sad: *Rad Muzeja Vojvodine*, Muzej Vojvodine Novi Sad, str. 85-91.
- Radan, 2000: M. N. Radan, *Graiuurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*. Timișoara: Uniunea Sârbilor din România • Editura Anthropos.
- Radan, 2000a: M. N. Radan, Potomci Karaševaka u jugoslovenskom Banatu. București: *Romanoslavica*, XXXVI, стр. 42-47.
- Radan Uscatu, 2014: M-R. Radan Uscatu, *Botezul, nunta și funeraliile la carașoveni [Крштење, свадба и погреб код Карашевака]*. Timișoara: [Colecția Biblioteca de cercetare. Seria Antropologie/Etnologie] Editura Universității de Vest.
- Simu, 1939: T. Simu, *Originea crașovenilor. Studiu istoric și etnografic*. Lugoj: Tipografia "Corvin" Lugoj.
- Skok, II: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija nauka i umjetnosti, knjiga druga, 1972.
- Vlašić, 1928: P. Vlašić, *Hrvati u Rumunjskoj. Putopisno-povijesne crtice s narodnim običajima*. Štamparija Drag. Gregorića, Strah. Bana, ul. 93, Beograd, 1928.
- Watkins, Calvert, 1995: Python and Ahi Budhnya, the Serpent of the Deep. *How to Kill a Dragon: Aspects of Indo-European Poetics*. Oxford University Press.
- Zach, 1979 – Zach, Krista, *Die bosnische Franziskanermission des 17. Jahrhunderts im südöstlichen Niederungarn. Aspekte ethnisch-konfessioneller in der Siedlungsgeschichte Niederungarns [Мисија босанских франјеваца у југоисточном делу Доње Угарске у XVII веку. Етничко-конфесионални аспекти у Доњој Угарској]*, 13. München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, стр. 1-168.

Скраћенице за карашевска насеља

В - Водник
Ј - Јабалче
К - Карашево
Кл - Клокотич
Л - Лупак
Н - Нермић
Р - Равник

Остале скраћенице

вар, - варијанта
КГ – карашевски говори
оКГ – остали карашевски говори

Mihai N. Radan

Miliana-Radmila Radan Uscatu

RELICTS OF PAGAN ORIGIN IN THE RELIGIOUS RITUALS OF THE KARASHOVEANS

Summary

The ethnic Karashovean community, well known in the specialized literature, has preserved numerous customs, with many rites and magical-mythical practices, taken over, modified and adapted by the Christian religion. On the other hand, many of these customs, along with the rites and practices that accompany them, have been gradually abandoned in the last century due to objective factors, but many of them are still preserved today in the collective memory of the Karashoveans, such as Christmas Eve, *slavenje* (patron saint of the household day), *komkanje* (a kind of communion, pagan sacrament), *namenjanje za prikakanje* (giving offerings one year after one's death for ending the mourning) *zadušnice* (The Sabbath of the Dead), *Todoreši* (in Romanian: Sântoader's Horses, the horses of Saint Toader/ Theodor), *Fašanjke* (the carnival before Mardi Gras/ Shrove Tuesday) and others. Such customs and the rituals that accompany them will be subjected to a comparative analysis with the purpose of determining which are the native Slavic (Serbian) elements and to identify the elements taken from the culture of other Balkan nations (elements of the Balkan substrate). Given that the initial faith of the Karashoveans is not fully clarified, if the results of the analysis will contain indications in this respect, conclusions will be drawn on this issue.

Key words: Karashoveans, Pagan and Christian elements of customs, Christmas Eve, patron saint of the household day, Easter, Communion (pagan).



Трпи дан (решето са сламом и разним плодовима – панспермија)





Намењање на славењу /славска здравица/ (2008. г.)



Намењање на славењу /славска здравица/ (1995. г.)



Комкарица (Карашево, 2016. године)



„Причешћивање“ комкарицом (Карашево, 2006. године)